

בס"ד

האמנות היהודית על רקע האמנות הכללית  
(בהתאמה למיקוד תשע"א – תשע"ד)

## 11. אמנות ואדריכלות רומנסקית וגותית

עריכה והתאמה לתוכנית הלימודים:  
ברכה גולדנברג נעמה כץ

מתוך: האמנות היהודית / ססיל רות  
וקיבצתים מירכתי ארץ / אריאלה אמר ורות יעקבי  
כתבי יד עבריים מצוירים / בצלאל נרקיס  
תשובוני בחינות בגרות

לשימוש פנימי בלבד  
אין להעתיק ולהפיץ ללא אישור מפורש

# מבוא

(לתלמידים מומלץ לצלם רק את דפי היצירות)

## אדריכלות רומנסקית

סגנון הרומנסק התקיים במאה ה-11 והמאה ה-12 וניסה להחיות את סגנון הבנייה הרומי, אשר נשתכח במאות השנים שעברו מאז נפילת האימפריה הרומית. הסגנון התאפיין בבנייה מאסיבית מאוד ובקישויות מעטה יחסית לסגנונות עתיקים אחרים. בנייה בסגנון הרומנסק מצויה בעיקר באזור צרפת ובמסלול העלייה לרגל לסנטיאגו דה קומפוסטלה שבצפון ספרד.

האדריכלות הרומנסקית הייתה הסגנון הראשון הניתן להבחנה שהתפשט ברחבי אירופה מאז תקופת האימפריה הרומית. למרות הרושם של היסטוריונים מהמאה ה-19 שהאדריכלות הרומנסקית הייתה המשכה של הסגנון הרומי, שיטות הבנייה הרומיות נשכחו ואבדו ברוב חלקי אירופה (בארצות הצפון הן מעולם לא אומצו למעט בניינים רשמיים של השלטון הרומי ובסקנדינביה הן לא היו ידועות). הייתה, אם כן, רק מעט המשכיות, אפילו ברומא היו מספר בזיליקות מימי הקיסר קונסטנטינוס ששרדו ושימשו השראה לבנאים מאוחרים יותר. המבנים שסיפקו השראה לאדריכלות ימי החשיכה באירופה לא היו המבנים של רומא העתיקה אלא המבנים הביזנטיים, ובפרט בזיליקת סן ויטאלה המתותמנת מהמאה ה-6 ברוונה. מבנה זה שימש השראה גם למבנה הקפלה הפלטינית באאכן שנבנתה על ידי קרל הגדול בסביבות שנת 800 לספירה. אדריכלות הרומנסק התפתחה בו-זמנית גם בצפון איטליה, חלקים מצרפת ובחצי האי האיברי במאה ה-10 ולפני ההשפעה המאוחרת יותר של מנזר קלוני. סגנון זה נקרא לעתים "First Romanesque" או "רומנסק לומברדי", והוא מאופיין בקירות עבים, מחסור בפיסול ונוכחות של קשתות מקושטות הידועות כ"פס לומברדי".

### רקע פוליטי

קרל הגדול (שרלמן) הוכתר בידי האפיפיור בבזיליקת פטרוס הקדוש בחג המולד בשנת 800 לספירה, במטרה להקים מחדש את האימפריה הרומית המערבית. יורשיו של קרל הגדול המשיכו לשלוט בחלקים גדולים מאירופה, תוך כדי יצירה הדרגתית של מדיניות פוליטיות נפרדות, שבסופו של דבר נהפכו לאומות שונות, אם עקב בריתות ואם עקב מלחמות. הממלכה הגרמאנית התגלגלה לקיסרות הרומית הקדושה ואילו ויליאם הכובש מנורמנדי כבש את בריטניה ב-1066, דבר שהוביל לאיחוד הארץ ולבניית טירות וכנסיות.

בתקופה בה המבנים ששרדו מהאימפריה הרומית הוזנחו והתבלו, ורובה של טכנולוגיית הבנייה הרומית אבדה, הבנייה של כיפות וגילוף קישוטים על אלמנטים אדריכליים המשיכה ללא צמצום באימפריה הביזנטית, תוך התפתחות בסגנון מאז נפילתה של רומא. הכנסיות בעלות הכיפה של קונסטנטינופול ומזרח אירופה השפיעו באופן ניכר על האדריכלות של עיירות מסוימות, במיוחד באמצעות מסחר ודרך מסעי הצלב. המבנה הידוע ביותר שמדגים זאת הוא בזיליקת מרקוס הקדוש בונציה, אך ישנן דוגמאות רבות לכך, רובן בעלות חשיבות קטנה יותר, במיוחד בצרפת, כגון כנסיות סן פרון בפריז (Perigueux) וקתדרלת אנגולמה.

באותה תקופה, אירופה הושפעה מאוד מהפאודליזם, בו איכרים ווסאלים קיבלו חזקה על האדמה שאותם עיבדו תמורת מסים או שירות צבאי. התוצאה של זה הייתה שניתן היה לגייסם לא רק למריבות מקומיות ואזרחיות, אלא גם ללכת בעקבות אדונום לאורך אירופה במסעי צלב, אם הם נדרשו לעשות זאת. מסעי הצלב, שנערכו ברובם בשנים 1095-1270, הביאו לתזוזה אדירה של אנשים, ועמם רעיונות ומיומנויות, ובפרט מיומנויות הקשורות לבניית ביצורים ועיבוד מתכות לשם הכנת שריון וכלי נשק. בנוסף, הוחלפו גם מיומנויות בנייה וקישוט מבנים. התזוזה המתמשכת של האנשים, שליטים, אצילים, אבירים בישופים, אבי מנזר, בעלי מלאכה ואיכרים הייתה גורם חשוב ביצירת הומוגניות בשיטות הבנייה ועיצוב מאפייני הסגנון הרומנסקי, למרות הבדלים אזוריים.

### רקע דתי

במהלך סוף המאה ה-11 והמאה ה-12 חל גידול חסר תקדים בכמות הכנסיות באירופה. מספר רב של מבנים אלה, הן גדולים שהן קטנים, שרדו. הם כוללים כנסיות ידועות כגון סנטה מריה בקוסמדין ברומא (מפורסמת בזכות "פה האמת" Mouth of Truth על קיר הנרתקס) והבפטיסטריום של פירנצה (המפורסם דווקא בזכות דלתותיו של ג'וברטי מהמאה ה-15) וסן זנו מזורה בורונה (שם התחתנו לפי המסורת רומיאו ויוליה). בצרפת, המנזרים המפורסמים של או דיים וסן מישל מתוארכים לתקופה זו, וכך גם המנזרים והכנסיות בדרך סנטיאגו. באנגליה, כ-27 מהקתדרלות העתיקות, בכולן נבנה כנסיות מתקופה זו (חלקו הוחלפו מאוחר יותר בכנסיות גותיות) חוץ מסולסברי שם הנזירים עברו מסרם

הישנה, וחלק מהן (כגון קתדרלת קנטרברי) נבנו על אתר בו שכנה כנסייה סקסונית. [6][7] בספרד, הכנסייה הרומנסקית המפורסמת ביותר היא קתדרלת סנטיאגו דה קומפוטלה. בגרמניה, סביב נהר הריין ופלגיו קמו מנזרים רבים שנבנו בסגנון רומנסקי, בפרט ראוי לציין את הכנסיות שבמיינץ, וורמס, שפייר ובמברג (בפרט קתדרלת במברג). בקלן, העיר הגדולה ביותר מצפון להרי האלפים, שרדה קבוצה של כנסיות עירוניות מתקופה זו. כאשר תנועת הנזירות התפשטה ברחבי אירופה, צצו כנסיות רומנסקיות גם בסקוטלנד, סקנדינביה, פולין, הונגריה, סיציליה וסרביה. מספר כנסיות רומנסקיות נבנו בממלכות הצלבנים במזרח התיכון.

### מאפייני הסגנון

האדריכלות הרומנסקית הייתה בתקופה בה אירופה עדיין חיה בפחד מתמיד של שודדים וברברים. האדריכלות לפיכך הייתה מאסיבית מאוד והייתה לרוב מבצרית במובנים רבים. לפחות קומת המסד של כנסיות מתקופת הרומנסק היו מאוד כבדות ועם מעט פתחים – כמו במבצר. האדריכלות הגותית אשר התפתחה מתוך הרומנסק הייתה מבחינה זו הרבה יותר קלה ואווירית.

הבנייה אופיינה בקשתות מעט מחודדות, קמרונות חבית וקמרונות צולבים. הקמרונות בחלל הפנימי של הכנסיות היו מדגשים את תאי נפח אשר יצרו.

הקולונדות בתוך הכנסייה היו לרוב בנויות מסדרה של עמודים עבים וביניהם עמודים דקים יותר אשר אינם נושאים את משקל המבנה עצמו. כמו כן היו עושים שימוש בארקדות עיוורות (עמודים בתוך קיר וללא מעבר או חלון). מאפיין נוסף הוא צריחים גבוהים ומעוגלים וגגות מחודדים.

הרושם הכללי הניתן על ידי האדריכלות הרומנסקית, הן בבנייה דתית והן בבנייה חילונית, היא של מוצקות מסיבית וכוח. בניגוד לאדריכלות הרומית שקדמה לה ולאדריכלות הגותית שבאה אחריה, שבהן קשתות ועמודים נשאו את עומס המבנה, באדריכלות רומנסקית, כמו הביזנטית, העומס נישא על ידי הקירות או על עמודי תמיכה שהיוו חלק מהקיר.

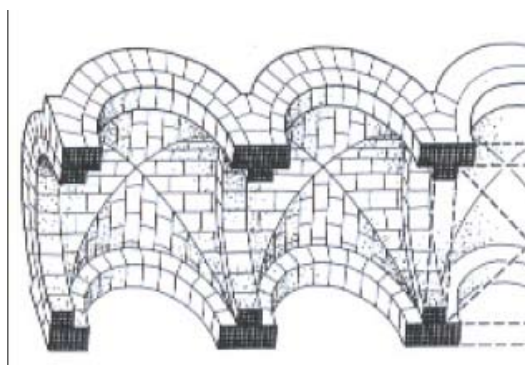
חומרי הבנייה ששימשו לבניית הקירות ברחבי אירופה שונים ומגוונים, ותלויים בסוג האבן המקומית ומסורות הבנייה האזוריות. באיטליה, פולין, רוב גרמניה וחלקים מהולנד, נעשה בדרך כלל שימוש בלבנים. באזורים אחרים נעשה שימוש באבן גיר, גרניט וחלמיש. לעתים קרובות אבני הבנייה היו חתיכות קטנות ולא סדירות, שהונחו על שכבה עבה של טיח. בנייה מאבן גזית לא הייתה סימן מבחין של הסגנון, בעיקר בתקופה הראשונה של הרומנסק, אך התרחשה בעיקר כאשר אבן גיר קלה לעיבוד הייתה נפוצה.

באדריכלות רומנסקית, עמוד התמיכה שימש לתמיכת קשתות. הם נבנו בשיטת בנייה masonry וחתכם בדרך כלל ריבועי או מלבני. בדרך כלל הם היו בעלי כרכוב אופקי שייצג כותרת בחלק ממנו יוצאת הקשת מן העמוד. לעתים העמודים כללו עמודונים שהיו מצורפים אליהם, וחלקם היו בעלי כרכוב בגובה הבסיס.

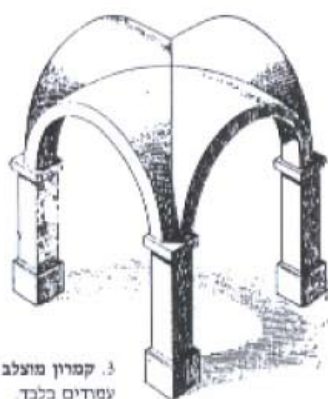
למרות שדרך כלל הם היו מלבניים, עמודי התמיכה יכולים להיות בעלי צורה מורכבת, עם חצאי-מקטעים של ליבה חלולה במשטח הפנימי התומך בקשת, או צרור של עמודונים המובילים אל הכרכוב שלפני הקשת.

עמודי תמיכה שנמצאים בחיתוך של שתי קשתות גדולות, כגון אלה שמתחת מקום המצלב (המקום בו נפגשים הספינה הראשית ובית הרוחב) הם בעלי צורת צלב, כאשר לכל קשת יש עמוד תמיכה מלבני הניצב לעמודי התמיכה האחרים.

### קמרונות רומנסקים (רצוי להראות לתלמידים)



3. קמרון מוצלב מסיגל לעמוד על ארבעה עמודים בלבד



1. גג קמרון חבית

## אמנות גותית

אמנות גותית הוא סגנון אמנותי שהיה נפוץ במשך כ-200 שנים בשיא ימי הביניים. מקורו של סגנון זה בצרפת בשלהי התקופה הרומנסקית במאה ה-12. סגנון זה החל בעיטורי קתדרלות גותיות ברחבי צרפת ובמהרה נפוץ ברחבי אירופה במשך כ-200 שנים. בשלהי המאה ה-14 הפך הסגנון הגותי לסגנון המכונה סגנון גותי בינלאומי אשר לו מאפיינים חילוניים יותר. סגנון אמנות זה היה הסגנון האמנותי העיקרי באירופה עד שלהי המאה ה-15 וראשית תקופת הרנסאנס. סגנון זה כלל אלמנטים אדריכליים, פיסוליים, ואף ניתן היה לראותו בריהוט, בצורפות, בויטרזים ובפרסקאות. הסגנון כלל אלמנטים דתיים רבים, ומטרתו הייתה להמחיש את חשיבות הדת והסיפורים הדתיים והשפעתם על כל הפנים של החברה. הנחת היסוד הייתה שתושבי אירופה ברובם אינם יודעים לקרוא, והסגנון ניסה להעביר את סיפורי הקודש באמצעות המחזות – הן באמצעות תיאורים ישירים והן באמצעות אלגוריות. מסיבה זו סגנון זה היה נפוץ בעיקר בכנסיות ובקתדרלות. רק בשלהי ימי הביניים, עם התפתחות המסחר, ייסוד האוניברסיטאות והתפתחותו של מעמד ביניים בורגני נוצר סגנון גותי חילוני, אשר התפתח לסגנון הרנסאנס.

### כתבי יד נוצריים

שתי מהפכות ענק קיימות בתולדות הכתב, האחת במאה הראשונה בה הפכו את המגילה (כתב יד שצורתו נגללת) לקודקס (ספר) והשניה, במאה ה-15 בהמצאת הדפוס (שלמעשה "ביטל" את כתבי היד והזיל את הספרים וכך יכלו הרבה יותר מעמדות לקנות). המצאת הקודקס – ספר רבוע בעל דפים שנשארים במצב מתוח אפשרה פתח לציור. כך בצד הציור המונומנטלי (הרגיל), מתפתח זן חדש של ציור מיניאטורי (קטן מימדים). עיטור קודקסים היה קיים כבר ברומא, אך הנוצרים עם הפיכתם לדת רשמית הופכים אמנות זו לחלק מהאידיאולוגיה הספר הפך מספר הגות או ספר לימוד גם לספר פולחן – הספר עמד על המזבח (כינוי לשולחן שאחריו עומד הכומר בטקס התפילה) בזמן התפילה. הספר ניתן כמתנה יקרת ערך ביותר לנישואים מלכותיים, לספר גם יוחסו סגולות מרפא וכו'... העתקת כתב יד נחשב לאחד מהמפעלים הגדולים והמפוארים של ימי הביניים, מלבד העתקת כתבי קודש ופרשנות להם ולאבות הכנסיה, נכתבו חיבורים העוסקים בתיאולוגיה – תורת הדת, בתיאוסופיה – הפילוסופיה של הדת, בצידם חיבור ספרים בנושאי רפואה ואסטרונומיה, אנציקלופדיות גדולות שנכתבו וסיכמו את הידע של התקופה. וחשוב לא פחות היו העתקותיהם ותרגומי החיבורים הגדולים של מחברים רומים ויוונים. רבים מהחיבורים הידועים לנו מהעת העתיקה מקורם בהעתקות מימי הביניים. עיטור כתבי יד בימי הביניים התמקד בעמודי שטיח (עיטור דפים שלמים) בדרך כלל בתחילת כל ספר או כל חלק. בדפים אלו עיטרו את הרעיון המרכזי בכל פרק או ספר. כמו כן התמקדו בעיטור האות התחילית הגדולה (בכתבי היד העבריים ייצרו מילת פתיחה גדולה כי בעברית להבדיל מהלטינית אין אותיות גדולות). ובתקופה הגותית עיטרו גם בשולי הטקסט. **"העיטור המרהיב"** – הצבעים בוהקים, ליצירת רקע זהב השתמשו העלי זהב אמיתיים, שהבהיקו כאשר נפל עליהם אור. לפעמים הטקסט היה כתוב בכסף או בזהב על רקע ארגמן. **תכלית העיטור** – בכתב היד היתה להאיר, תרתי משמע, את הכתוב: לתאר את הכתוב, וגם להאיר באורו הצבעוני של האיר. כתבי היד הועתקו במנזרים. התפתחות זו הנה טבעית בשל אופיו וגודלו של המנזר בימי הביניים המנזר היה כמו עיר קטנה והזדקק לספרי חשבונות כדי להתנהל כראוי. וכמובן גם ספרי תפילות רבים, כתבי קודש ופרשנויות שונות תיאולוגיות (תורת הדת). המנזרים היו גם בתי הספר של הסביבה והם היו זקוקים לחיבורים בתחומים שונים כמו פילוסופיה, רפואה, ושירה. הספרים הועתקו במנזר על ידי נזירים, בשיטת "הסרט הנע". לכל נזיר היה תחום התמחות: המעתיק היה חייב להיות בעל כישורים מחוננים, ראשית בקיאות בלטינית, ובדקדוק וכן לדעת לפרש את הכתוב. מהמאייר נדרש כשרון ציור, ואף שתפקידו נחשב לנחות מהמעתיק, היו מאיירים שהתפרסמו ועבודתם זכתה להערכה רבה, מאייר כזה היה המאייר הוגו, שהיה נועז מאוד ובעל חוש הומור מיוחד. האולם בו הועתקו הספרים נקרא סקריפטוריום – SCRIPTORIUM לא בכל מנזר היה אולם כזה כי לא לכל מנזר היו כוחות אנושיים בעלי כשרונות כאלה. בד"כ היו סקריפטווימים רק במנזרים עשירים וגדולים.

## השוואה בין כתבי יד נוצריים לכתבי יד עבריים:

קיים דמיון בין כתבי היד היהודיים לבין כתבי היד הנוצריים, אך קיים גם הבדל גדול. במאה ה-12 מתפתחת האוניברסיטה, והעתקת הספרים יוצאת מהבלעדיות של הנזירים, נוצרות "גילדות" (מה שאנו מכנים היום ועד עובדים או הסתדרות...) חילוניות, יש לשער שהיהודים השתמשו גם בשירותיהם של אמנים נוצריים לאיור קודקסים, אולי בשל מחסור במאיירים יהודיים בסביבה, או בשל העובדה שהמאייר הנוצרי היה מוכשר מאוד. וכך גם להיפך היו יהודים שאיירו קודקסים נוצריים. במאה ה-15 גוטנבורג ממציא את הדפוס ומקומם של כתבי היד הולך ונמוג.

## השפעות (הדומה):

1. סגנון הדמויות והלבשתם (גם אפיין דמות היהודי על תלבושתו המיוחדת)
2. חלוקת השטח דומה (לארבע או לשש)
3. שימוש בארכיטקטורה
4. אות תחילית גדולה בנצרות הופכת למילת פתיחה גדולה
5. איורי שוליים
6. דמויות דמוניות (שטניות), הלקוחות מהעולם הפאגני (אלילי), לפני שהאירופאים התנצרו

## הבדלים:

המסר שונה גם אם הסצינה דומה, לדוג': בסיפורי משה בתנ"ך, חזרתו של משה למצרים עם ציפורה והתינוק, ביהדות יכול להיות המסר אסכתולוגי (גאולי), לסייע למורל של היהודי בימה"ב (בהגדה), או סתם איור לתאר את הכתוב (בתנ"ך). בנצרות המסר הוא פרה פיגורציה לישו. דוג' נוספת: בסצינה כמו קבלת התורה יהודים ישימו דמויות יהודיות (כובע מיוחד או טלאי צהוב, תלוי בגזירת הלבוש שנגזרה עליהם באותה ארץ), ואילו הנוצרים, יציירו בני דמותם והמסר של כל צד, כמובן, אנחנו קבלנו את התורה ואנו על כן עם הסגולה – דת האמת. המדרש: בכתבי היד היהודיים אנו רואים גם סצינות הלקוחות מהמדרש. בתחילת דרכה של הנצרות, נראה לעיתים סצנות מהמדרש אך זוהי השפעה יהודית על הנצרות. מהרגע שהדת הנוצרית מתגבשת, לא נראה סצינות מהמדרש, משום שהנצרות לא לקחה מהיהדות את המדרש. דמות האל: בכל הסצינות בהם מופיע האל בכתבי היד עבריים, יופיע מלאך כשליח האל (המלאך דומה בצורתו למלאך בכתבי היד נוצריים), או שתופיע יד או שלא יופיע הבורא כלל. ביהדות לאלוקים אין דמות הגוף. בכתבי היד הנוצריים: בכל הסצינות שבהם יופיע אל יופיע ישו. לדוג': בבריאת העולם יראו בכתבי יד נוצרים את ישו מנפיק חיים באדם, ואילו בכתבי היד עבריים קיימת יד או שום דבר.

## היצירות



האמנות העתיקה של איור ספרים עדיין היתה סוג הציור הדומיננטי בצרפת בתחילתה של המאה ה-15. האחים לימבורג, שהשתייכו לזרם הסגנון הגותי הבינלאומי, נולדו בהולנד אך עבדו בצרפת. הם אהבו לתאר ביצירותיהם את העיר וסביבתה, את תושביה ואת שליטיה. הסגנון הגותי הבינלאומי שילב בין הטעם האריסטוקרטי והחצרני, לבין פרטים נטורליסטיים האופייניים לפלמיים.

יצירת המופת המשותפת של שלושת האחים - ספר השעות, הוזמנה על ידי אספן כתבי היד העשיר הדוכס דה ברי. כתב היד שייך לז'אנר של ספרי תפילה מאוירים מהמאה ה-15 הידועים כ"ספרי שעות". ה"שעות" היו התפילות שצריך לומר באחת משבע שעות היום. ספר כזה צריך היה להכיל לוח שנה, שנתן הזדמנות למאירים להפגין את כישורונם. בכל חודש מתוארת סצינה אחרת האופיינית לאותו החודש. בחלקו העליון של הציור אפשר לראות את ההמיספירה האסטרונומית. הציורים ממזגים עידון חצרני ומציאות יומיומית. ספר השעות - הינו ספר מעוטר אשר מאפיין את הספרים שנכתבו ועוטרו בימי הביניים. כל ספר הינו ייחודי, אך כל הספרים כללו תפילות, פרקי תהילים וטקסטים דתיים אשר עוטרו בעיטורים צבעוניים תואמים.

במקורם פרטו הספרים אילו תפילות יש לומר בכל שעה משעות היום, אולם במהלך השנים נוספו פרטים שונים לספרים - ובהם גם פרטים אודות חגים או אירועים חילוניים. עד סוף המאה ה-15 ציורו הספרים ביד. החל מתקופה זו החלו להדפיס את הספרים.

המפורסם מבין ספרי השעות הוא ספר השעות העשירות מאוד של דוכס ברי שצויר עבור ז'אן דוכס ברי שבצרפת בשנים 1412 - 1416 - ספר זה נחשב גם לספר החשוב ביותר שנכתב במאה ה-15. הספר נכתב ועוטר על ידי האחים לימבורג אולם לא הושלם בשל מותם של האחים (וכן מותו של הדוכס - פטרונם) בשנת 1416. שארל הראשון, דוכס סבואה מינה את ז'אן קולומב להשלים את העיטורים בספר, ואלה הושלמו בין השנים 1485 - 1489. ספר ידוע נוסף הוא ספר השעות היפות של דוכס ברי, שהוכן אף הוא עבור דוכס ברי. ספר השעות של האחים דה-לימבורג, הוא דוגמא קלאסית לספר שעות מימי הביניים. הספר צויר בידי שלושה אחים שבאו מפלנדריה לדוכס דה ברי, שהיה אחד העשירים באותה תקופה, ושהאב אמנות. האחים באו ממשפחת אומנים, אביהם היה פסל, את הספר ציירו על קלף בגיל צעיר מאוד. האחים השתמשו בצבעים מגוונים, שיצרו ממינרלים שונים, צמחים, הכחול הושג מאבן היקרה לאפיס לזולי ועוד. כמו כן היו להם מכחולים טובים ויקרים. בספר ניתן להבחין בפרטים ריאליסטיים בעיקר בתיאור האיכרים. עדיין אין תפיסת חלל כוללת. לדוגמא חודש פברואר מתואר מנקודת מבט גבוהה ונמוכה כאחת. אך יחד עם זאת ניתן להבחין בפרטים כמו עורבים המנקרים, הקור חודר לעצמות האישה הנמצאת בחוץ ועוד.

**מיניאטורה:** ציור זעיר, המופיע בדרך כלל בכתבי יד או בספר תפילות.

### הסגנון הגותי הבינלאומי

המונח הסגנון הגותי הבינלאומי, מציין סגנון שהיה נפוץ באירופה בין השנים 1425 - 1375. הייחוד של הסגנון הוא בשעבוד של הצורות הטבעיות לצרכים דקורטיביים. אפילו היצירות הדתיות ביותר חדורות בהלך רוח חילוני, והאמונה עשויה כאחד מצדדיו של רומן אבירים. צבינו ההדור של סגנון זה, משקף את הסגנון ואורח החיים אנן הטעם והמתוחכם, והקוסמופוליטי (בינלאומי), שניהלו שליטי אירופה בחצרותיהם: בפראג בירת בוהמיה, בחצרות הנסיכים של גרמניה העילית והתחתית; בפאריס, ובחצרותיהם דוכס בורגונדיה והדוכס מברי; בחצר מלך ספרד, וחצרו של מלך אנגליה. הם חיו בפאר והדר, בין שכיות חמדה באווירה לא מציאותית.

עולם הדימויים של עולם זה הגיע לשיאו ביצירותיהם של ספרי התפילה, המכונים "ספרי השעות", שיצרו למען חצרות האצולה הצרפתית בפאריס ובבורדו ( בירתה המשגשגת של דוכסות ברי). רבים מטובי האומנים בתחום זה באו מארצות השפלה. הם התיישבו בצרפת והחדירו את הנטורליזם המפורט לסגנון החצרני המהודר.

בסביבות שנת 1400, חדלו האיורים להיות מחוברים לטקסט, והם הפכו ל"ספרי שעות", או לוחות שנה. לוחות שנה אלו הכילו ציורים בגודל של עמוד שלם, העומדים בזכות עצמם, והנבדלים מתמונות שניתן להציבם על כן רק באמצעי הביטוי



האומנותי ובממדיהן. ספרים אלו היו סידורי תפילה שנערכו לפי שעות היום השונות, והתאריכים השונים במשך השנה. ספרים אלו הפכו לשכיות חמדה הדורים שנעשו כאמור ע"י טובי האומנים בתקופתם. שלושת האחים לימבורג: פול (שנפטר בשנת 1417), ז'אן והרמן, יצרו שני כתבי יד מאוירים ע"פ הזמנתו של הדוכס מברי. ספר אחד נקרא: "השעות היפות" והשני נקרא "ספר השעות המהודר" של הדוכס מברי. אלו שתיים מיצירות המופת הגדולות ביותר של שלהי ימי הביניים. בצבעים זוהרים, ובדייקנות מופלאה צוירו בילויי הזמן האריסטוקרטים, כגון: צייד באמצעות בזים, ולצידם גם עבודות שונות בעונות השנה של האיכרים באחוזת האצילים: חריש, זריעה ואיסוף ענפי העצים להסקת בתייהם בחורף.

### ארגון הדף

ספר השעות המפואר של הדוכס מברי שצויר על ידי האחים לימבורג, ("LES TRES RICH HEURS"), כתב היד כולל 12 דפים מאוירים במיניאטורות, המצוירות בצבעים זוהרים על גבי קלף. הציור תופס את מרב השטח של הדף ואינו קשור לטקסט. בכל חודש מצוירת העבודה האופיינית לחודש זה, או בילויי הזמן האופייני של בני האצולה בחודש. בלונטה, בחלקו העליון של הציור, מתואר המערך של גלגל המזלות, המזלות של אותו החודש (עקרב ומאזניים) ובקשת הפנימית מצויר הליזס (אל השמש הרומי) נוהג במרכבה רתומה לסוסים.

### חודש מאי

החג של מאי, האצילים רכובים על הסוסים הולכים לחגוג חג שמקורו פאגאני ניתן להבחין בחצוצרות, בסוסים המקושטים ובבגדים המהודרים.

### סגנון היצירה

- זהו תיאור מלא חיים המתעד את החג החל בחודש מאי. הציור המיניאטורי מצויר בנטורליזם גדול מתוך התבוננות דקדקנית באנשים, בתלבושות ובטבע ומתן תשומת לב לפרטים השונים. ניתן ללמוד מתוך הציור על המנהגים והתלבושות בתקופה. כאמור, ציוריהם של האחים לימבורג חלוצים בתקופתם בתיאורי נוף נטורליסטים.
- **תפיסת החלל** – נעשה ניסיון ליצור אשליה של עומק בציור באמצעות שימוש במישורים השונים של התמונה, בהסתרה ובהקטנה הדרגתית של האובייקטים הרחוקים יותר. התיאור נעשה על פי התרשמות עין הצייר, אין כאן עדיין שימוש בפרספקטיבה מדעית, שהומצאה מאוחר יותר. גם הפרטים המרוחקים ביותר מצוירים בפרוטרוט. אין השפעה של האטמוספירה, גם האובייקטים הרחוקים ביותר נראים ברוצים ומפורטים. יש שימוש באור וצל ליצירת אשליית נפח. נעשה ניסיון ליצור תחושה של החומריות השונה של האובייקטים באמצעות חיקוי של המרקמים השונים.
- **צבע** – שימוש בצבע לוקאלי. שימוש בצבעים זוהרים בצבע השמים ובצבעי הלבוש האדום והכחול של האיכרים בשדה. מלבד זאת נעשה ניסיון להשתמש בצבעים מציאותיים מתוך התבוננות בטבע. אור – קיים שימוש בתאורה טבעית. הצייר אינו מראה את מקור האור בציור, אך שימוש באור באופן עקבי יוצר תחושה של אור וצל ויוצר אשליה של נפח.

### מאפייני הגותיקה הבינלאומית:

- ריבוי פרטים וציפיות. חלל דחוס
- ריאליזם – דיוק בפרטי פרטים, דיוק בתיאורי המרקמים השונים: בדים, תכשיטים, פרטי אדריכלות
- עיטור של מרקמים ובדים בדוגמאות גיאומטריות וצמחיות צפופות
- צבעים זוהרים: זהב, כחול ואדום
- שיבוץ אבנים יקרות
- פרפורציות מוארכות
- הדמויות מתחילות לקבל נפח, מוארכות, חניניות ועדינות
- תיאור החלל באמצעות חלוקה למישורים. הדמויות קטנות ככל שמתרחקים מהמישור הקדמי
- תנועות ריאליסטיות ומוחשיות
- תיאור חיי האציל בחצר
- תיאור של נושאים חילוניים. לרוב עוסקים בתיאור חיי הפטרון – הארמון וכל רכושו של הפטרון, כולל משרתיו ועובדי האדמה המעבדים את אדמתו

## שאלות מבגרויות (תשובות בהמשך):

### 1. בגרות תשס"ג:

#### שאלה 5

##### ספר השעות

בתמונה 11 מוצגת היצירה "חודש ינואר", ובתמונה 12 מוצגת היצירה "חודש פברואר".  
בחר אחת מהיצירות.

(7 נק') א. תאר את המתרחש ביצירה שבחרת.

(3 נק') ב. הסבר מהי מיניאטורה.

(7 נק') ג. תאר שניים ממאפייני הגוטיקה הבינלאומית, הבאים לידי ביטוי ביצירה שבחרת.

### 2. בגרות תשע"א (יש להתייחס רק להבטים שנלמדו לגבי "ספר השעות"):

#### שאלה 5

##### החורף באמנות

בתמונה 8 מוצגת היצירה "ספר השעות של הדוכס דה־ברי", של האחים לימבורג,  
ובתמונה 9 מוצגת היצירה "ציידים בשלג", של פיטר ברויגל.

(3 נק') א. הסבר מהו "ספר שעות".

(10 נק') ב. השווה בין שתי היצירות. התייחס לדמויות, לנוף (לְרִבּוֹת המבנים) ולאשליית העומק.

(4 נק') ג. הסבר כיצד כל אחד מן האמנים מתאר את אוירת החורף ביצירתו.

## הצעה לפתרונות:

### 1. בגרות תשס"ג:

ב. מיניאטורה – ציור זעיר, מופיע בדרך-כלל בכתב-יד או בספר תפילות.

ג. מאפייני הגותיקה הבינלאומית, שניים מבין:

ריבוי פרטים וצפיפות. חלל דחוס.

ריאליזם – דיוק בפרטי פרטים, דיוק בתיאורי המרקמים השונים: בדים, תכשיטים, פרטי אדריכלות.

עיטור של מרקמים ובדים בדוגמאות גאומטריות וצמחיות צפופות.

צבעים זוהרים: זהב, כחול, ואדום.

שיבוץ אבנים יקרות.

פרפורציות מוארכות.

הדמויות מתחילות לקבל נפח, מוארכות, חניניות ועדינות.

תיאור החלל באמצעות חלוקה למישורים. הדמויות קטנות

ככל שמתרחקים מהמישור הקדמי.

תנועות ריאליסטיות ומוחשיות.

תיאור חיי האציל בחצר.

תיאור של נושאים חילוניים. לרוב עוסקים בתיאור חיי

הפטרון – הארמון וכל רכושו של הפטרון, כולל משרתיו

ועובדי האדמה המעבדים את אדמתו.

### 2. בגרות תשע"א:

א. מהו ספר שעות

ספרי שעות הם ספרי תפילה אישיים מעוטרים באיורים,

אשר במשך הזמן קיבלו אופי "חילוני" (בניגוד לספרי

תפילה רשמיים כמו תהילים, תנ"ך וספרי הבשורה). כל

אחד מספרי השעות היה ייחודי, ומרבית ספרי השעות

כללו מלבד תפילות גם פרקי תהילים וטקסטים דתיים

אשר עוטרו בעיטורים צבעוניים תואמים. במקורם נועדו

הספרים לפרט אילו תפילות יש לומר בכל שעה משעות

היום, אולם במהלך השנים נוספו להם טקסטים ופרטים

שונים המתקשרים למועדים ולעונות השנה ובהם גם

פרטים אודות חגים ואירועים חילוניים. ספרי שעות היו

פופולריים מאוד בימי הביניים. האיורים היו מיניאטוריים

והאמנים ציירו כל ספר בעבודת יד, לפי בקשתו של

הפטרון. כל ספר היה יחיד במינו גם באיורים וגם בטקסט

הנלווה. ספרי שעות נועדו לתפילה אישית למריה.